

## Теоретичен подстъп към лингвокултурологично съпоставително изследване на български и руски пословици и поговорки

Петранка Трендафилова

*Theoretical approach to the lingvokulturologichno comparative study of Bulgarian and Russian proverbs: The report presents the theoretical basis on which the author draws to conduct lingvokulturologichno comparative study of Bulgarian and Russian proverbs.*

**Keywords:** *kulturema, kulturemen analysis, cultural semantics, situational characteristics, cultural marker.*

### ВЪВЕДЕНИЕ

Лингвокултурологичното съпоставително изследване на паремии от родствени и неродствени езици отдавна е в обсега на внимание на езиковедите. В световното езикознание са създадени многобройни съпоставителни речници с регистрирани съответствия на български пословици и поговорки в други езици. В тях обикновено се представят преводът на чуждата народна мъдрост, синоними на българската съответстваща единица и примери от художествената литература, илюстриращи езиковия контекст на заглавната единица. При нужда да се доизясни съдържанието на чуждата пословица или поговорка в някои от речниците се предлага тълкуване и обяснение на употребата ѝ, но тази информация се свежда само до част от целия набор регистрирани заглавни единици. Лингвокултурологичното изследване обаче разглежда въпроса за езика като хранилище на колективния опит.

Лингвокултурологично съпоставително изследване на руски и английски пословици прави И. Е. Митина [1], на български и английски пословици – Р. Петрова [2], на български и румънски легенди, приказки, пословици и поговорки – Е. Жингиету [3] и др. Изследване на български и руски паремии като вербализирана система, в която е запечатан националният специфичен поглед към света, предопределящ националния характер, все още няма в българската езиковедска наука. В настоящото изложение ще представим теоретичната основа, на която стъпваме в по-нататъшния си опит да направим такова проучване.

### ИЗЛОЖЕНИЕ

Според мнозина автори възникналите в процеса на езиковите преобразувания културно-значими смисли попълват културните концепти. Ю. А. Левицки заявява, че **концептът** по своя характер е обобщена представа, в чиято структура се отделят три елемента: ценностен, понятиен и образен [4]. В. И. Карасик, от своя страна, различава в концепта понятиен и образен слой. Понятиятният елемент, уточнява руският лингвист, формира фактичката информация за реалния или въображаем обект. Това е информационната основа, на която е построен концептът. Образността, съставляваща концепта, е свързана със способа за познание на света [5]. В по-късно свое изследване ученият допълва и конкретизира определението си за концепта: „Основна единица на лингвокултурологията е културният концепт, който представлява многомерно смислово образувание, притежаващо ценностна, образна и понятийна страна” [6].

Както се вижда от дефинирането, което дават различните езиковеди за концепта, мнението на всички се обединява около тезата за трикомпонентния характер на концепта – оценка, образ и понятие.

Понятието **културема** е твърде сходно по своето съдържание с понятието концепт. Културемата също притежава ценностна, образна и понятийна страна. Разликата между културемата и концепта като оперативни понятия на лингвокултурологията Р. Петрова открива в езиковото им изражение и в структурния

им състав: концептът задължително съдържа образ и се изразява само с лексема, а културемата не винаги съдържа образ и може да се изразява както с лексема, така и с номинативна синтагма, а понякога и с изречение. Една сложна културема съдържа в себе по-прости културеми с положителни и отрицателни стойности. Особено типично е това за пословиците, чийто общобожен културен смисъл се вербализира чрез сложна културема, а съставлящите пословицата думи и номинативни синтагми с оценъчен характер представляват прости културеми [7]. Особено ясна е формулировката за културема, съотнесена към пословицата: „Културемата е единство от културна същност, която дадена пословица коментира, и оценката, дадена ѝ чрез посланието” [8].

От изложеното дотук става ясно, че по-подходяща оперативна единица за нашето проучване е концептът, тъй като в обекта на проучването ни влизат не само пословици, но и преходни фразеологични единици и поговорки, в които отсъства поуката, характерна само за пословицата.

В изследването си въвеждаме понятието **културен маркер**. Той е лексема с пряко значение в езиковия състав на умотворението, с помощта на която на неезиково равнище се разкриват определени културни смисли. Подобна на културния маркер е логоепистемата (термин на В. Г. Костомаров), с която борави етнолингвистиката. Логоепистемата е следата, която културата остава в езика. Затова тя е единица, която се разглежда и на езиковото равнище, и на равнището на културата. Логоепистемата е символ, сигнал, който извиква в съзнанието ни определено фоновото знание за културата на даден народ. [9]. Като примери за логоепистеми Г. Димитрова посочва думи като *Москва*, *Обломовщина*, словосъчетания като *герой на нашето време*, крилати изрази – *животът е кратък*, *изкуството вечно*, фразеологизми – *всички пътища водят към Рим*, цитати – *Никой не е по-силен от слабостите си* (Чудомир), „говорещи” имена и названия – *Петка*, *Петкан*, *Мълчан*, *Бъбривко* [10]. Подобно на логоепистемата, въведената от нас понятийна единица културен маркер експлицира определени моменти от фоновото знание за националната култура. **Културният маркер за разлика от културемата и логоепистемата се изразява само чрез лексема, която не е задължително да притежава аксиологическа характеристика.** При анализа на концептите, за които етнолингвистичната маркираност е от особено значение, може да бъде много полезен методът на свободните асоциации. Лексикалното значение на културния маркер насочва към специфични черти от бита, поминъка, социалното устройство, историята, природата, климата и пр. Културните маркери в еквивалентни пословици или поговорки попълват съдържателно културната семантика и подпомагат извеждането и тълкуването на културните смисли, срв:

*С миру по нитке – глому рубашка* `От всички по конец – за голия риза` (за това, че ако се събира нещо малко по малко ще се получи достатъчно количество)

Лексемата *мир* (ост., `селска община`) е културен маркер и не носи оценъчен характер, а указва особеност от социалното и административно-териториалното устройство на руското общество в миналото. В пословицата предложното съчетание *с миру* има значението `от всеки член на общината` (ФП – 88). Лексемата *мир* се използва до 1906 г., когато Пьотър Столипин провежда аграрната реформа. Дотогава в селата доминира селската община, действаща на основата на уравнителни принципи. Водещата задача на Столипин била насочена към създаване на руски села с прослойка дребни собственици. След реформата заедно с отпадането на стария тип селище отпада и назоваващата го дума «мир». Следователно, пословицата е възникнала далеч преди 1906 г. Явно, поговорката отразява определен времеви откъс от административно-териториалното разпределение на Русия, а именно периода, в който все още съществува селската община преди замяната ѝ с руското село.

*Протрирай си краката според чергата ~ По одёжке протягивай ножки* `Протрирай си краката според дрехата` (препоръчителна: за това човек да живее, както му позволяват възможностите)

В синонима *Выбирай епанчу по плечу* на руската пословица *По одёжке протягивай ножки* е налице културният маркер *епанча* (ж.р.) – старинна горна дреха (като дълъг плащ), който конкретизира лексемата *одёжке* и привнася допълнителни денотативни значения в пословицата - `протрирай си краката, според дължината на дрехата си`. Културният маркер *епанча* носи информация за битови особености в живота на руския народ през тази епоха и насочва към времето, в което вече е битувала руската паремия. Дрехата *епанча* като старинна руска дреха, подобна на широк, дълъг плащ, се споменава в 12 в., а в 18-19 в. лексемата обозначава «къса шуба-накадка» (*накадка* разг., изготвена от ръчно зашити различни кожи, които се напластяват една над друга; заб. моя – обличава се с бълг. ост. «кат», «на катове») [11]. Явно, пословицата вече е битувала в речевото общуване през 12 в.

Възприемането на пословицата и поговорката като културен текст със знакова структура в лингвистиката създава възможности при изследване културната семантика в паремииите да се приложи семиотичен и лингвокултурологичен подход.

**Семиотичният подход** изисква продуциране на значенията, така че да бъдат изведени интерпретативните маршрути, чрез които се разкриват денотативните и конотативни значения. По такъв начин могат да се установяват културните ценности на първичното ниво на означение. За Е. Е. Стефански вторичното означение е всъщност "метафоричен пренос в знака" и е нужно да се проследи този пренос по мотивация и резултати [12]. В. П. Жуков отбелязва, че пословицата притежава пряк и преносен смисъл и може да се използва и в единия, и в другия смисъл [13]. Това е еднакво валидно и за поговорката. Употребата на пословиците и на поговорките в прекия и в преносния им смисъл налага да се проследят и анализират културните ценности на първично ниво на означение (предходната денотация) и на вторичното ниво на означение или още така наречената вторична културна номинация.

**Лингвокултурологичният подход** е насочен към културните значения в паремийния текст. Етапите на изследване при лингвокултурологичния подход, които смятаме като необходими за едно съпоставително проучване на паремии, са следните: извеждане на концептите и установяване на понятийно-съдържателната структура на съответния концепт, на асоциативно-образните и ценностно-нормативните съставящи; анализиране на реалиите, обозначени от културните маркери във всяка двойка еквиваленти; тълкуване на културните смисли на неезиково ниво, както и на нивото на вторичните номинации; извършване на семантичен анализ на паремията, чрез който концептите получават вербализирано изражение; установяване на сходствата и различията в националните културни ценности и мотивировката за това; достигане до обобщено описание на културната семантика в българските и руски паремии.

Определянето на културните ценности на езиково и неезиково равнище изисква описание не само на семантизацията, но и на ситуационната характеристика, както на българската, така и на руската паремия. Ето защо включваме в лингвокултурологичния анализ освен езиково изразените елементи, съдържащи културни значения, и неезиковия компонент **ситуационна характеристика**. При по-голяма част от еквивалентните двойки ситуационната характеристика потвърждава аксиологична същност на обозначаващия ги концепт.

В други случаи културното значение е с положителна оценка, а употребата на пословиците насочва към културни смисли с отрицателна и с положителна оценка. Например концептът „знание“ в пословиците *Човек се учи, докато е жив ~ Век живи, век учишь* `Век да живееш, век се учиш` културното значение с положителна оценка, извлечено от денотативните им значения, е *безкрайността на познанието, което*

човек усвоява през целия си живот. Пословиците се употребяват в следните ситуации: а) в ситуация, в която неочаквано сме узнали нещо, което силно ни е впечатлило; б) като съвет към някой който смята, че е придобил достатъчно знание и опит и няма какво повече да научи. В първия случай се експлицира културният смисъл *обогатяването със знание* с положителна оценка, а във втория – *самонадеяността* с отрицателна оценка.

Тези допълнителни културни значения попълват съдържателната структура на концепта: безкрайността на познанието; прокламиране на знанието и одобрение към тези, които го оценяват и се стремят към него; придобиването със знание през целия живот, което постоянно ни обогатява; чувството на неодобрение към хора, които са самонадеяни да вярват, че знаят всичко.

### ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В избора на инструментариума и подходите към изследване културната семантика на българските и руски паремии се опираме не само на приетите и утвърдени прийоми в лингвокултурологията, но прилагаме и някои иновации като включването на ситуационната характеристика и културния маркер. Употребата на пословиците и поговорките в речевото общуване насочва към допълнителни културни смисли, които подпомагат описанието на културната семантика в паремииите. Установяването на културните маркери способства да се разкрият на неезиково равнище определени културни значения, свързани със специфични черти от бита, поминъка, социалното устройство, историята, природата, климата и под. Стъпвайки на този теоретичен подстъп към проучване културната семантика на български и руски пословици и поговорки, смятаме, че подобно изследване ще бъде ползотворно за откриване на запечатания в тях национален специфичен поглед към културните ценности у руския и български народ.

### ЛИТЕРАТУРА

- [1] Митина, И. Е. Английские пословицы и их русские аналогии. СПб.: КАРО, 2003.
- [2] Петрова, Р. Лингвокултурологично съпоставително изследване на английски и български пословици. Дисертационен труд. София, 2006.
- [3] Жингиету, Е. От народната проза към пословиците и поговорките. В: Български фолклор, 1992/3, с. 73-79.
- [4] Левицкий, Ю. А. Общее языкознание. Пермь, 2004, с. 34.
- [5] Карасик, В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: Культурные концептов. Волгоград – Архангельск, 1996, с. 11.
- [6] Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004, 129 с.
- [7] Петрова, Р. Културемата – единица за лингвокултурологични съпоставителни изследвания (върху материали от английски и български пословици). – Във: В огледалния свят на езика и културата, Русе, 2007, с. 59, с., 61.
- [8] Петрова, Р. Културемите в книга на притчите (The Book oh Proverbs) в Авторизираната версия на Библията ( AV/KJB), 2007, с. 21.
- [9] Костомаров, В. Г., Н. Д. Бурвикова. Современный русский язык и культурная память. – В: Этнокультурная специфика речевой деятельности. М., 2001.
- [10] Димитрова, Г. Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология. Варна: Liter Net, 2008, с. 233. - [http://litenet.bg/publish22/g\\_dimitrova/tezaurusyt/index.html](http://litenet.bg/publish22/g_dimitrova/tezaurusyt/index.html)
- [11] Большой энциклопедический словарь. Главной редактор А. М. Прохоров. Москва, 1991.
- [12] Стефански, Е. Е. Миф в слове: продолжение жизни. Очерки по мифолингвистике. Самара, 2003, с. 15.

[13] Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок. М.: Рус.яз., 1993, с. 10.

**За контакти:**

Доц. д-р Петранка Петкова Трендафилова, преподавател във Филиал – Силистра на РУ „Ангел Кънчев“, Катедра по филологически науки, E-mail: [pera\\_don@abv.bg](mailto:pera_don@abv.bg)

**Докладът е рецензиран.**